

พุทธศาสนาในดินแดนไทยก่อนสมัยสุโขทัย

๓.๑ พุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิ

สุวรรณภูมิเป็นเมืองหรือแคว้นหนึ่งซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งพระโสณเถร และพระอุตตรเถรมาเผยแผ่พุทธศาสนา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔ หนังสืออมราวังส^๑ ของลังกา กล่าวไว้ว่า สุวรรณภูมิเป็นเมืองริมทะเล มีผีเสื้อน้ำมาจับทารกกินเสมอ ๆ พระโสณเถร และพระอุตตรเถรได้ช่วยชาวเมืองปราบผีเสื้อน้ำแล้วเทศนาพรหมชาลสูตร มีผู้เลื่อมใส ศรัทธาออกบวชในพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก^๒

สุวรรณภูมิตั้งอยู่ที่ไหนยังเป็นปัญหาซึ่งยังไม่ยุติแน่ชัด บางทีคือ เมืองสะเทิม ในประเทศพม่า บางทีคือ เมืองนครปฐมในประเทศไทย ผู้เขียนมีความเห็นว่า สุวรรณภูมิคือแคว้นซึ่งตั้งอยู่ในแหลมมลายูทางตอนใต้ของประเทศไทย

ชื่อเมือง สุวรรณภูมิ ปรากฏอยู่ในเอกสารต่าง ๆ ได้แก่ คัมภีร์มหานิทเทศ^๓

005967

^๑พระมหานามเถรแห่งลังกาเป็นผู้รจนาตามพระราชประสงค์ของพระเจ้ามหาเสน (ครองราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๘๗๗ ถึง พ.ศ. ๘๐๕)

^๒Mahānāma, The Mahāvamsa. ed. Wilhelm Geiger (London: The Pali Text Society, 1958), pp. 98-99.

^๓คัมภีร์มหานิทเทศอยู่ในชุดทศนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎกว่าด้วยเรื่องพระสารีบุตรอธิบายพระสูตรในสุตตันตปิฎก นัยว่าเป็นหลักฐานเก่ามาก มีมาแต่การสังคายนาครั้งที่หนึ่ง อรรถกถาของคัมภีร์มหานิทเทศชื่อว่า สทุมมปชุโขติกา พระอุปเสนเถรเป็นผู้เขียน

มหาชนกชาตก สังขพรหมณชาตก สุตันตีชาตก^๕ และมีลันทปัญญา^๖

ในคัมภีร์มหานิทเทศกล่าวไว้ว่า คนผู้มีกามตัณหาครอบงำ ปรารถนาทรัพย์สิ้นเงินทอง ใค้เดินทางไปยังดินแดนต่าง ๆ ด้วยความยากลำบาก ประสบความทุกข์นานาประการ เพื่อโภคทรัพย์ ใค้บอกชื่อเมืองต่าง ๆ ซึ่งเดินทางไป ๒๔ เมือง มีชื่อเมืองสุวรรณภูมิด้วย^๖

ในมหาชนกชาตก กล่าวว่า พระมหาชนกบรรพทุกสิ้นคาลงเรือไปเมืองสุวรรณภูมิ ระหว่างทางพายุกใหญ่พัดเรือแตกอับปางลงกลางทะเล พระมหาชนกว่ายน้ำอยู่ในทะเล ๗ วัน นางมณีเมขลามาช่วย จึงใค้รอดชีวิตกลับเมือง^๗

ในสังขพรหมณชาตกว่า พรหมณชื้อสังขะ ลงเรือไปค้าขายยังเมืองสุวรรณภูมิ ระหว่างทางเรือร้วอับปางลงกลางทะเล นางมณีเมขลาใค้ช่วยชีวิตไว้ เพราะสังขพรหมณ

ชาตกทั้ง ๓ เรื่องอยู่ในนิบาตชาตก เรื่องชาตกเป็นเรื่องนิทานซึ่งพระพุทเจ้าทรงเล่าเพื่ออธิบายพระธรรมใค้กระจ่างขึ้น ในสมัยหลัง เล่าในรูปที่ เป็นเรื่องของพระพุทเจ้าเองในชาตกก่อน เรื่องที่พระพุทเจ้าทรงยกขึ้นมาอธิบายนี้ เป็นเรื่องที่มีมาเกาก่อนพุทศกาล

^๕J.N. Fanguhar, An Outline of the Religious Literature of India (Delhi: Motilal Banarsidss, 1967), pp. 104-5. อธิบายว่า มีลันทปัญญา เขียนขึ้นเมื่อประมาณพุทศศตวรรษที่ ๕ หรือก่อนหน้านั้นไม่นานนัก เป็นเรื่อง การถามตอบปัญหาทางธรรม ระหว่างพระยามิลินทและพระมหาเสนเดระ พระเทปิฏกจุฬายมมหาเดระ เป็นผู้เขียน

^๖ดูภาคผนวก; หน้า ๑๕๘.

^๗ชาตกกฏกถาย นวโม ภาคใค้ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, ๑๙๖๕), หน้า ๕๓.

เป็นผู้ใจบุญ

ในสุคันธีชาคกว่า พระยาครุฑแปลงตัว เป็นชายหนุ่มมาเล่นสะกากับพระเจ้า
 ทัมพราชาแห่งกรุงพาราณสี ไคลักพาพระนางสุคันธีพระมเหสีของพระเจ้าทัมพราชไปอยู่
 ด้วยกันในเมืองครุฑ พระเจ้าทัมพราชตรัสให้นายอัคระให้ติดตามหาพระนางสุคันธี นาย
 อัคระอาศัยเรือพอคาศาชาวภุกัจจะ เดินทางไปเมืองสุวรรณภูมิ ระหว่างทางเรืออับปาง
 นายอัคระถูกคลื่นซัดไปยัง เมืองครุฑ

ในมิลินทปัญหา กล่าวถึงประโยชน์ของการมุงคกว่า เป็นทางไปสู่นิพพานสาคร
 ผู้มุงคจักกับบรรลุมชาติและอภิญญาเปรียบเหมือนกับพอคาศาเดินทางไปสู่สุวรรณภูมิ จะข้อ
 ง่ายชายคลอง ไคลรับผลประโยชน์ตามความประสงค์^{๑๐}

แม้ว่าหลักฐานเหล่านี้จะไม่บอกชัดเจนว่า สุวรรณภูมิ ตั้งอยู่ที่ไหนเราก็ได้เค้า
 เจื่อนว่า สุวรรณภูมิ เป็นเมืองทวาริมทะเล มีการติดต่อค้าขายกับพอคาศาอินเดียแตกอนพุทธ
 กาล เรือจากอินเดียที่จะมาสุวรรณภูมิออกจากนครจำปาสัง ตั้งอยู่ตรงที่แม่น้ำจำปาบวรจบ
 กับแม่น้ำคงคา หรือเมืองภุกัจจะ เมืองท่าอยู่แถบปากน้ำนันทาทา ทางอ่าวบอมเบย์^{๑๑}
 ทางที่มานั้นมีอันตรายคลื่นลมจัด เรือมักอับปาง ระหว่างทาง

^{๑๐}ชาตภรณฤคทาย ปญจโม ภาโค (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์กุล, ๒๕๖๕),
 หน้า ๔๔๘ - ๔๔๙.

^{๑๑}ชาตภรณฤคทาย จตุโต ภาโค (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๕), หน้า
 ๔๖๒ - ๔๖๖.

^{๑๒}ภู ภาคผนวก, หน้า ๑๕๕.

^{๑๓}ภู ภาคผนวก, หน้า ๑๕๐.

จากเค้าเงื่อนเหล่านี้จะเห็นได้ว่า สุวรรณภูมิมีการติดต่อกับอินเดียก่อนที่พระโสณเถระ และพระอุตตรเถระจะเดินทางมา และตามที่ในหนังสือมหาวงส์ว่า พระเถระทั้ง ๒ เทศนาพรหมชาลสูตรนั้น เป็นเรื่องที่เหมาะสมและมีน้ำหนักกว่าน่าจะเป็นจริง เช่นนั้น เพราะ เนื้อความของพรหมชาลสูตรแสดงถึงพระรัตนตรัยว่า เป็นสภาวะอันประเสริฐสูงสุด ยิ่งกว่าสภาวะอื่น ๆ เช่น ฌาน เวทนา ความเห็นผิดของบุคคลต่าง ๆ มีพรหมณ์ เป็นต้น เสมือนชัชวาลย์ปลา ปลาขอมติชชายนันคินไม่หลุด

ความคิดเห็นในเรื่องที่ตั้งของ เมืองสุวรรณภูมิมีต่าง ๆ กันดังนี้

ในจารึกกัลยาณี^{๑๒} ของพม่าว่า สุวรรณภูมิอยู่ในแคว้นรามัญ^{๑๓}

^{๑๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "อธิบายเรื่องคำจารึกกัลยาณี, " จารึกกัลยาณีเรื่องพงศาวดารสมณวงศ์นิกายฝ่ายใต้ คำจารึกภาษามคธกับคำแปลเป็นภาษาไทย (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๔), หน้า ๒. " คำจารึกศิลา กัลยาณีตัวศิลาจารึกเดิมอยู่ที่ตำบลบ้านโฆงคโยงนอกเมืองหงสาวดีด้านตะวันตกเป็นศิลาแท่งสูงประมาณ ๔ ศอกคืบ กว้าง ๒ ศอกคืบ หนา ๑๘ นิ้ว ปักเรียงกันไว้ ๑๐ แท่ง มีอักษรรามัญจารึกทั้งสองด้าน คำจารึกเป็นภาษามคธ ๒ แท่ง แปลเป็นภาษารามัญ ๘ แท่ง ประกาศการที่พระเจ้าหงสาวดีผู้ทรงพระนามว่า พระเจ้ารามาธิบดีโคตรหงษาฯระสมณวงศ์ และโคโหฎกพันธสีมาถัลยาณี เมื่อพระพุทธศาสนากาลล่วงไต่ ๒๐๑๕ พรรษา เมื่อหอพระสมุดโคตมัมมาแต่เมืองพม่ากรมการจึงโคโหพระยาพจนสุนทร (เวียง อติเปรมานนท์) เปรียญ แปลออกเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ "

^{๑๓} ภูมิภาคผนวก, หน้า ๑๖๒.

ในหนังสือศาสนวงศ์^{๑๔} กล่าวว่า สุวรรณภูมิคือเมืองสะเทิมในประเทศพม่า เพราะ
พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาว่า สุวรรณภูมิอยู่ห่างจากเกาะลังกา ๗๐๐ โยชน์
ใช้เวลาเดินทาง ๗ วัน ๗ คืน เมืองสะเทิมก็อยู่ห่างจากประเทศลังกาเป็นระยะทาง
๗๐๐ โยชน์ ใช้เวลาเดินทางควยเรือใบ ๗ วัน ๗ คืน เช่นกัน และเมืองสะเทิมเป็น
เมืองซึ่งตั้งอยู่ใกล้ทะเลจึงน่าจะเป็นเมืองสุวรรณภูมิได้^{๑๕}

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นว่า

สุวรรณประเทศที่ว่าพระโสณกับพระอุตตรเจิญพระพุทธรูปศาสนา
มาประดิษฐาน มอญอ้างว่าเป็นที่เมืองสะเทิมอยู่ในอ่าวเมาะตะมะ
ถ้าไทยเราจะอ้างว่า อยู่ในเมืองไทย ข้าพเจ้าเห็นว่าหลักฐานมี
คึกความมอญ ควบเมืองโบราณชื่อ สุวรรณภูมิ คือ เมืองอุทอง เรา
แม้จะว่าควยเรือทองที่เป็นเหตุให้เรียกว่า ประเทศสุวรรณภูมิ
ในเมืองมอญไม่มีบอทองมาไว้ในเมืองเราก็เป็นพยานอยู่ในสยาม
ประเทศทางตะวันตกมีเมืองโบราณอยู่เมืองหนึ่ง เรียกชื่อว่า
เมืองนครปฐม มีหลักฐานหลายอย่างซึ่งมาพบเมื่อภายหลัง ทำให้
เห็นสมดังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริ
และได้ทรงจารึกไว้ที่พระปฐมเจดีย์ว่า เมืองที่รับพระพุทธรูปศาสนา
มาประดิษฐานแต่ครั้งพระเจ้าอโศก ขอ ๑ รูปตั้งฐานพระสถูปก็
เสมือนสถูปไชยสถูปของพระเจ้าอโศก และก่อควยอิฐทำนองเดียวกัน
กัน ขอ ๒ ที่พระปฐมเจดีย์พบก็ลารูปวงล้อ คือ พระธรรมจักรซึ่ง

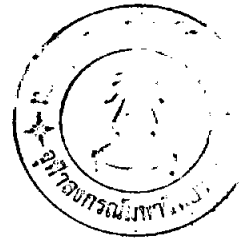
^{๑๔}หนังสือศาสนวงศ์ เขียนโดยพระบัญชาสามิ พระเถระชาวพม่า เมื่อ พ.ศ.

๒๔๐๕.

^{๑๕}พระบัญชาสามิ, ศาสนวงศ์ หรือประวัติศาสนา (พระนคร : โรงพิมพ์
เรื่องธรรม, ๒๕๑๖), หน้า ๑๒.

ดูภาคผนวก, หน้า ๑๖๕.

เป็นวัตถุบูชาแทนพระพุทธรูปเป็นอันมาก สมด้วยการสอบสวนของผู้
ศึกษาโบราณคดีในอินเดียว่า ครั้งพระเจ้าอโศกไม่สร้างพระพุทธรูป
พระพุทธรูปเป็นของที่สร้างขึ้นภายหลัง เพราะเหตุที่เมืองนครปฐม
เป็นเมืองถือพระพุทธศาสนาขึ้นก่อนเมืองอื่น ๆ ในสุวรรณภูมิประเทศ
จึงเรียกพระเจดีย์องค์ที่แรกสร้างขึ้นในเมืองนั้นว่า พระปฐมเจดีย์
มาตั้งแต่ดั้งเดิม^{๑๖}

นักปราชญ์ต่างชาติมีความคิดเห็นต่างกันดังนี้

ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์ กล่าวถึงที่ตั้งของเมืองสุวรรณภูมิใน The Indianized States of Southeast Asia ว่า ในประเทศพม่านอกจาก
เรื่องการเผยแพร่ศาสนาของพระโสมเถระและพระอุตตเถระซึ่งพระเจ้าอโศก
ทรงส่งมายังสุวรรณภูมิ " คินแดนทอง " (โดยทั่วไปหมายถึงเมืองเก่าของมอญโดย
เฉพาะ เมืองสะเทิมอาจจะผิดหรือถูกก็ได้) แล้วก็ไม่ปรากฏร่องรอยการแผ่อำนาจของ
อินเดีย ก่อน พ.ศ. ๑๐๐๐ ซึ่ง เป็นปีที่พบชิ้นส่วนของพระไตรปิฎกในบริเวณอันเป็นที่ตั้งเก่า
ของเมืองแปร หรือมะละแหมง และอาจจะรวมชายฝั่งทะเลจากรางกุ้งถึงสิงคโปร์^{๑๗}

S.P. Malalasekera แสดงความเห็น ว่า สุวรรณภูมิโดยทั่วไปหมายถึงพม่า
ทางตอนใต้ อาจเป็นมณฑลพะโค เมืองสำคัญในสุวรรณภูมิ คือ เมืองสุธรรมหรือเมืองสะ
เทิม ตั้งอยู่ปากแม่น้ำสาโคง^{๑๘}

^{๑๖}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาว
ดารฉบับพระราชหัตถเลขา (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๕), หน้า ๕๗.

^{๑๗}S. Coides, The Indianized States of Southeast Asia
(Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 1968), p. 17.

^{๑๘}S.P. Malalasekera, A Dictionary of Pali Proper Names,
(London: Luzac and Company L.T.D., 1938), II, p. 1263.

D.G.E. Hall ว่า ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำบริเวณพระปฐม และมีร่องรอยของอิทธิพลอินเดีย ฐานสิ่งก่อสร้างและฐานพระพุทธรูปมีลักษณะคุปตะ นอกจากนั้น พระพุทธรูปสัมฤทธิ์มีลักษณะแบบอมราวที ซึ่งรุ่งเรืองอยู่ในประเทศอินเดีย ระหว่างศตวรรษที่ ๒ - ๔ ก่อนคริสตกาล ศิลปินที่เก่าที่สุดของพม่า เป็นคนหนึ่งจากพระไตรปิฎก พบใกล้กับเมืองแปร ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำอิรวดี นั้นมีอายุไม่เกิน ค.ศ. ๕๐๐ เมืองสะเทิมในอาณาจักรมอญ มีความเกี่ยวข้องกับตำนานและตรงกับพงศาวดารพม่าว่า ในพุทธศตวรรษที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โมริยะ ทรงส่งพระสมณทูตนามว่า โสณเถระ และอุคตเถระมายังดินแดนสุวรรณภูมิ แต่ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวแก่เรื่องนี้^{๑๘}

Sir J.S. Scott มีความคิดเห็นว่า เมืองสะเทิมคือสุวรรณภูมิ ไก่กล่าวไว้ในพม่ามีคณะสงฆ์มอญชื่อ ปุริมภิกขุสงฆ์ สงฆ์ในคณะนี้ประกาศตนเองว่า เป็นผู้สืบต่อมาจากพระโสณเถระ และพระอุคตเถระ^{๒๐}

ผู้เขียนวิทยานิพนธ์มีความเห็นว่า ที่ว่าสุวรรณภูมิ คือ เมืองนครปฐมนั้นไม่ค่อยมีน้ำหนัก เพราะเมืองนครปฐมอยู่ห่างจากฝั่งทะเลมาก เรื่องไตรปิฎกกล่าวตรงกันว่า สุวรรณภูมิตั้งอยู่ริมทะเล มีไต่บ่อกว่าชั้นบกแล้วเดินทางต่อไปอีก นอกจากนี้โบราณวัตถุต่าง ๆ ซึ่งปรากฏพบในบริเวณเมืองนี้ นักโบราณคดีก็ประมาณว่าเป็นศิลปะสมัยคุปตะ พ.ศ. ๑๑๐๐ ถึง พ.ศ. ๑๔๐๐^{๒๑} แม้อาณาจักรพระปฐมเจดีย์ซึ่งแปลว่า เจดีย์องค์แรกก็เป็นชื่อตั้งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังคำอธิบายของ เจ้าพระยา

^{๑๘} D.G.E. Hall, A History of South - East Asia (New York: St. Martin's Press, 1966), pp. 14 - 15.

^{๒๐} Sir J.S. Scott, Burma from the Earliest Burma Times to the Present Day (London: T. Fisher Unwin LTD., 1924), p. 44.

^{๒๑} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรทิศ ศิริกุล, ศิลปะในประเทศไทย (พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๐ - ๑๕.

ทิพากรวงศ์ว่า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า เมืองนครชัยศรีมีพระเจดีย์ใหญ่องค์หนึ่ง เป็นพระเจดีย์ยอดปราสาทคอนหนึ่ง รูปร่างกลมเป็นรูประฆังคอนหนึ่ง พิเคราะห์ดูเห็นจะทำมาหลายคราว ราษฎรเรียกว่า พระประทม ด้วยความประสงค์ของคนทั้งหลายว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาบรรทมอยู่ที่นั่น เมื่อแต่ก่อนยังไม่ได้เสด็จวัดราชสมบัติ ได้เสด็จไปนมัสการหลายครั้ง เป็นมหาเจดีย์ใหญ่กว่าพระเจดีย์ในประเทศไทยทุก ๆ แห่ง พิเคราะห์ดูเห็นจะเป็นของเก่ามาช้านานก่อนพระเจดีย์ในประเทศไทยจึงได้เรียกว่า พระปฐมเจดีย์^{๒๒}

เนื่องจากเอกสารกล่าวชัดเจนว่า สุวรรณภูมิ อยู่ริมทะเล จึงควรเป็นดินแดนตอนใดคอนหนึ่งริมฝั่งทะเลตะวันตกตั้งแต่เมืองสะเทิม ในประเทศพม่าจนสุดแหลมมลายู

ในหนังสือเก่าไม่ได้บอกระยะทางว่า จากประเทศอินเดียถึงสุวรรณภูมิเป็นระยะทางเท่าไร แต่ในศาสนวงศ์ว่า ระยะทางจากเกาะลังกาถึงสุวรรณภูมิเท่ากับ ๙๐๐ โยชน์ ใช้เวลาเดินทาง ๙ วัน ๙ คืน

หนึ่งโยชน์ในปัจจุบันเท่ากับ ๔๐๐ เส้น หรือ ๑๐ ไมล์^{๒๓} ๙๐๐ โยชน์ก็เท่ากับ ๙๐๐๐ ไมล์ ซึ่งเป็นระยะทางที่มากเกินไปเป็นจริง หนึ่งโยชน์ในสมัยโบราณเป็นระยะทางเท่าไรยังเป็นปัญหาอยู่

^{๒๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องพระปฐมเจดีย์ (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๔๔๘), หน้า ๑.

^{๒๓} พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๕๓ (พิมพ์ครั้งที่ ๔, พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๓), หน้า ๙๕๑.

Sir Monier Monier - William อธิบายว่า โยชน์คือระยะการเดิน
ทางครึ่งหนึ่งโดยที่ไม่ต้องหยุด บางทีถือว่าเท่ากับ ๔ - ๕ ไมล์ แต่น่าจะเป็น ๔ โกรษ
หรือประมาณ ๔ ไมล์ แขนงที่ก็มีคนกล่าววาทะกัซสองไมล์ครึ่ง บางทีก็ว่าเท่ากับ ๔
โกรษ^{๒๔}

Rhys Davids ว่า หนึ่งโยชน์เท่ากับ ๘ ไมล์^{๒๕}

Hardy อธิบายว่า ชาวลังกาว่า ๑ โยชน์เท่ากับ ๑๖ ไมล์ แต่ชาวอังกฤษว่า
สั้นกว่า ในพจนานุกรมสันสกฤตของ Wilson กล่าวว่า โยชน์คือระยะทางเท่ากับ ๔
โกรษ ซึ่งถ้าโกรษหนึ่งเท่ากับ ๔๐๐๐ ศอก หรือ ๔๐๐๐ หลา โยชน์ก็เท่ากับ ๔ ไมล์ แต่
บางทีหนึ่งโยชน์ก็เท่ากับ ๕ ไมล์ หรือ ๔ ไมล์ครึ่ง^{๒๖}

^{๒๔} Sir Monier Monier - William, A Sanskrit - English Dictionary (London: Oxford at the Clarendon Press, 1970), p. 858.

^{๒๕} P.W. Rhys Davids, The Pali Text Society's Pali - English Dictionary (London: The Pali Text Society, 1972), p. 559.

^{๒๖} A. Spense Hardy, Manual of Buddhism (The Chawkhamba Sanskrit Series Office Varanasi, 1967), p. 11.

ขอเรียงกำหนดระยะทาง เปรียบเทียบกัน ใ้คั้งนี้

ถ้า ๑ โยชน์ เท่ากับ ๒ ไมล์ครึ่ง	๓๐๐ โยชน์ เท่ากับ ๑๓๕๐ ไมล์
ถ้า ๑ โยชน์ เท่ากับ ๔ ไมล์	๓๐๐ โยชน์ เท่ากับ ๑๒๐๐ ไมล์
ถ้า ๑ โยชน์ เท่ากับ ๕ ไมล์	๓๐๐ โยชน์ เท่ากับ ๑๕๐๐ ไมล์
ถ้า ๑ โยชน์ เท่ากับ ๘ ไมล์	๓๐๐ โยชน์ เท่ากับ ๒๔๐๐ ไมล์
ถ้า ๑ โยชน์ เท่ากับ ๑๖ ไมล์	๓๐๐ โยชน์ เท่ากับ ๑๑๒๐๐ ไมล์

ถ้าพิจารณาระยะทางจากล้งกามายัง เมืองสะเทิมหรือดินแดนตอนใต้ของไทย โดยกำหนดเขตตะกั่วป่าเป็นจุดเมืองท่าในไทยแล้ว จะเห็นว่ามีระยะทางน้อยกว่า ๓๐๐ โยชน์ ไม่ว่าจะถือว่า ๑ โยชน์เป็นเท่าใดตามที่กล่าวข้างต้น

ล้งกาอยู่ห่างจากเมืองสะเทิมประมาณ ๑๑๒๕ ไมล์ ถ้าเดินทางด้วยเรือใบ ซึ่งประมาณว่า แล่นได้ ๖ ไมล์ทะเลต่อชั่วโมงจะใช้เวลาประมาณ ๔ วัน

ล้งกาอยู่ห่างจากตะกั่วป่าประมาณ ๘๔๕ ไมล์ การเดินเรือด้วยเรือใบจะใช้เวลาประมาณ ๗ วัน^{๒๖}

เห็นได้ว่า เมืองสะเทิมและดินแดนตอนใต้ของไทยอยู่ห่างจากล้งกาใกล้เคียงกัน ฉะนั้น ในค่านระยะทางทั้ง ๒ แห่งมีน้ำหนักกว่าควรเป็นเมืองสุวรรณภูมิได้

ในคัมภีร์มหานิทเทศชาดก และมีลันทปัญหา กล่าวถึง พอค้าเดินเรือจากอินเดียมมาสุวรรณภูมิ ถ้าพิจารณาลักษณะลมจะเห็นได้ว่า การเดินเรือจากอินเดียม คือจากปากแม่น้ำคงคามายัง เมืองสะเทิม หรือดินแดนตอนใต้ของไทยควรจะมาในฤดูหนาว คือ

^{๒๖} สัมภาษณ์ น.อ. บรรจง ทรัพย์แสนดี ร.น. หัวหน้าอุปกรณ์การเดินเรือ กรมอุทกศาสตร์ ทหารเรือ.

ประมาณระหว่างเดือน พฤศจิกายน ถึงเดือนกุมภาพันธ์ จึงจะไม่มีอันตรายจากคลื่นลม เพราะเป็นเวลาที่ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดผ่าน ถ้ามาในฤดูร้อน คือ ประมาณระหว่างเดือน พฤษภาคม ถึงเดือน กันยายน จะได้รับลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ซึ่งเป็นลมแรง เป็นระยะ ซึ่งไม่ควรแล่นเรือใบ ก็อาจจะประสบอันตรายได้^{๒๔}

อย่างไรก็ตาม แมว่าเมืองสะเทิมและดินแดนตอนใต้ของไทยจะมีระยะห่างจากอินเดียและลังกาใกล้เคียงกัน และมีลักษณะลมฟ้าอากาศอย่างเดียวกัน แต่ดินแดนตอนใต้ของไทยควรเป็นเมืองสุวรรณภูมิมากกว่าเมืองสะเทิมในลักษณะทำเลทางออกเรือ และทรัพยากรธรรมชาติควยเหตุผลต่อไปนี้

๒๕ พจนานุกรมศัพท์ภูมิศาสตร์ อังกฤษ - ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

(พระนคร : โรงพิมพ์ศูนย์กลางทหารราบ, ๒๕๑๖), หน้า ๒๔๘. อธิบายว่า ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือเป็นลมที่พัดจากพื้นผิวดินทวีปซึ่งมีความกดอากาศสูง เข้าสู่พื้นน้ำ ซึ่งมีความกดอากาศต่ำเป็นลมที่แห้งแล้ง ไม่นำฝนมาตก ส่วนลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ พัดจากบริเวณน้ำในมหาสมุทรอินเดียและแปซิฟิกใต้ ซึ่งมีความกดอากาศสูง เข้าสู่พื้นผิวดินของทวีปเนื่องจากเป็นลมที่พัดผ่านน้ำเขตร้อนจึงนำไอน้ำและความชุ่มชื้นมาควย ทำให้มีฝนตกในคาบสมุทรอินโดจีนโดยทั่วไป

และจากการสัมภาษณ์ นาวาเอก บรรจง ทรัพย์แสนดี หัวหน้าอุปกรณ์การเดินเรือกรมอุทกศาสตร์ ทหารเรือ ได้ความรู้เกี่ยวกับวิธีการเดินเรือใบในฤดูลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือว่า ตามปกติการแล่นเรือใบจะไปได้เร็ววันนั้น ต้องแล่นตามลม คำว่าตามลมไม่ได้หมายความว่า ลมจะต้องพัดอยู่ข้างหลังเรือเสมอไป แมว่าจะแล่นเขาหาฝั่งแล้วมีลมพัดออกจากฝั่ง เช่น ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือนี้ก็แล่นตามลมได้ โดยเรือจะต้องแล่นในลักษณะเฉียง คือ ให้ลมมีส่วนเฉียงหัวเรืออยู่เสมอ แรงลมที่พัดออกจากฝั่งตามกฎของแรง เรียกว่า แรงรวมเมื่อกระทบกับใบเรือจะเกิดแรงแยก ทำให้มีกำลังลมส่วนหนึ่งผลักเรือไปข้างหน้า.

บริเวณอ่าวมะตะบันประเทศพม่าเป็นเขตน้ำตื้นมาก เรือต้องจอดห่างจากฝั่งมาก ถึงขนาดมองไม่เห็นชายฝั่งแล้วจะตองเดินทางควยเรือเล็กเข้าไป ควยเหตุนี้เมืองสะเทิม จึงไม่เหมาะจะเป็นท่าจอดเรือ ส่วนในกินแดนตอนใต้ประเทศไทยเหมาะเป็นท่าจอดเรือมากกว่าเมืองสะเทิม เพราะชายฝั่งเป็นเขตน้ำไม่ตื้นนัก เรือที่มาจอดเมื่อมองเห็นฝั่งแล้ว ลงเรือเล็กเข้ามาได้โดยสะดวก^{๒๙} นอกจากนี้ท่าเรือของฝั่งทะเลตะวันตกของไทยมีที่ตั้งเหมาะสมที่ชาวอินเดียจะมาติดต่อมีการค้าขาย เป็นคน อาจใช้ทางผานไปติดต่อกับเมือง ฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของอ่าวไทย โดยเฉพาะกับประเทศจีนใต้สะดวก

คำว่า สุวรรณภูมิ แปลว่า กินแดนทอง

ในประเทศอินเดียและพม่า แร่ทองคำที่ปรากฏส่วนใหญ่จะไหลปนกับดิน และทราย มาตามลำน้ำ หรือที่เรียกว่า ทรายแร่^{๓๐} แต่ว่ามีจำนวนน้อย มีไม่กี่แห่งที่มีทองคำมากพอ

^{๒๙}สัมภาษณ์ น.อ.บรรจง ทวีชัยแสนดี ร.น. หัวหน้าอุปกรณ์การเดินเรือ กรมอุทกศาสตร์ ทหารเรือ.

^{๓๐}จากการสัมภาษณ์ นายอมร เมธิกุล ผู้อำนวยการกองธรณีวิทยา กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรม ได้ความรู้ว่า แร่ทองคำมี ๒ ประเภท ประเภทหนึ่ง เรียกว่า สายแร่ (lobe หรือ vein gold) มีลักษณะเป็นสายยาวจากพื้นดิน ลงไปสู่ใต้ดินลึก ในการขุดทองชนิดนี้จะต้องเจาะอุโมงค์ใต้ดิน เช่น เหมือน Kola ใน ประเทศอินเดีย ทองชนิดนี้เห็นได้ลำบากจะปรากฏบนผิวดินปนกับหิน ปัจจุบันยังไม่มีเครื่องมือวิทยาศาสตร์สำหรับค้นหาสายแร่ทองคำ ส่วนอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า ทรายแร่ (Placer gold) เกิดจากทองสายแร่ที่ปรากฏบนผิวดินถูกน้ำชะพัดพาไปสู่ที่ราบลุ่ม ทองชนิดนี้แม้จะไหลปะปนกับดินหรือทรายก็เห็นได้ชัดเจนกว่าประเภทสายแร่มาก ทั้งการแยกออกจากดินหรือทรายก็ทำได้ง่ายกว่าควย

ที่จะคุ้มกับการลงทุนทำเหมือง^{๓๑} แมแต่แหล่งทองคำที่สำคัญในพม่าคือ ที่ Bawdwin^{๓๒} ก็เป็นทองที่ปนอยู่กับเงินในเงิน ๑๐๐๐ ส่วน จะมีทองคำอยู่เพียง ๔,๕ ถึง ๖ ส่วน^{๓๓} โดยเฉพาะ เมืองสะเทิมซึ่งตั้งอยู่ในเขต Tenasserin ปรากฏมีแคแรคติก และ หังสเคน ไม่ปรากฏเห็นแร่ทองคำเลย แร่ทองคำมีอยู่ในพม่าในเขตที่เรียกว่า Upper Burma ทางตอนเหนือของประเทศ^{๓๔}

^{๓๑} D.N. Wadia, Geology of India (London: the Mamillon co. of Canada Limited, Toronto, 1926), p. 300. "The distribution of alluvial gold in India is much wider. Many of the rivers draining the crystalline and metamorphic tracts in India and Burma are reputed to have auriferous sands, but only a few of them contains gold in a sufficient quantity to pay any commercial attempt for its extraction."

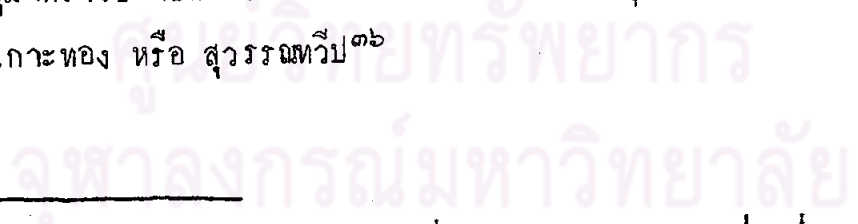
^{๓๒} Clarence L. Barnhart (ed.), the New Century Cyclopædia of Names. (New York: A; ;leton - Century - Crafts, 1954), VI, p. 397. "Bawdwin - town in E. Burma, in the Shan States, ab. 100 mi. N.E. of Mandalay."

^{๓๓} H.B. Medlittcott, and Others (comps.), A Manual of the Geology of India and Burma (Delhi: The Government of India Press, 1950), p.462.

^{๓๔} William Benton (ed.), Encyclopedia Britanica (1768), VXXI, pp. 445 - 446.

ในประเทศไทย มีผู้พบทองคำตามที่ตั้งต่าง ๆ หลายแห่งกระจุกกระจายอยู่ทั่วประเทศ ที่เป็นแหล่งแร่ คือ มีทองคำมากมี ๒๕ จังหวัด ทองคำที่พบส่วนใหญ่เป็นแบบขารแร่ คือ ไหลปะปนดินทรายมาตามธารน้ำ และบางแห่งรวมอยู่กับแร่คิงก แผลงแร่ซึ่งมีผู้เปิดทำเหมืองรู้จักแพร่หลายได้แก่ แหล่งแร่ทองคำที่ตำบลป่าบอน อำเภอบางสะพานใหญ่ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ที่เกาะโมะ จังหวัดนครราชสีมา ที่หนองสังข์ อำเภอบึงนารางบุรี จังหวัดปราจีนบุรี ที่ท่าตะโก จังหวัดลพบุรี ฯลฯ ลักษณะแร่ทองคำในประเทศไทยโดยเฉพาะที่ปรากฏในตอนนี้นั้น เป็นทองคำซึ่งปนมากับกระแสน้ำ (Placer gold) ที่เป็นสายแร่อยู่ที่พื้นดินลึก ๆ (lobe หรือ vein gold) ไม่ปรากฏมากนัก ในการหาทองในลำธารเรียกว่า รอนทอง คือ ผู้รอนสกัดเอาดินทรายในบริเวณที่มีทองแล้วนำไปใส่ตะแกรงรอนทองที่ได้มีขนาดถึง ๕๐ กรัม^{๓๕}

ฉะนั้น แม้ว่าในประเทศไทยจะมีทองคำไม่มากนัก แต่เนื่องจากทองคำที่มันั้นส่วนใหญ่เป็นขารแร่ ไหลอยู่ในธารน้ำ มองเห็นได้ชัดเจน และมีมากกว่าในประเทศอินเดียและประเทศพม่า เมื่อพ่อค้าชาวอินเดียมาเห็นก็ยอมตื่นเต้นขนงม ชื่อ สุวรรณภูมิจึงควรเป็นชื่อของดินแดนประเทศไทย เช่นเดียวกับที่พระภิกษุจีน I - Tsing เดินทางไปยังเกาะสุมาตรา เมื่อ พ.ศ. ๑๒๑๖ ได้บรรยายความตื่นเต้นขนงมว่า ประชาชนในเกาะสุมาตราใช้ภาษาซึ่งล้วนทำควยทองคำ จึงเรียกสุมาตราว่า "Chin - chou" แปลว่า เกาะทอง หรือ สุวรรณทวีป^{๓๖}

^{๓๕} เกลนเอฟ. บราวน์ และคนอื่น ๆ, ธรณีวิทยา - แหล่งแร่ประเทศไทย (พระนคร : กรมโลหกิจ, ๒๔๘๖), หน้า ๑๐๔ - ๑๐๘.

^{๓๖} I-Tsing, A Recorded of the Buddhist Religion as Practiced in India and the Malay Archipelago (A.D. 671 - 695), Trans. J. Takakusu (Delli: Munshiram Manohirical, 1968), p. XII, 45, 49.

เมื่อพิจารณาระยะทางการเดินทางลมมรสุม ทำเลท่าจอดเรือ และทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ดินแดนตอนใต้ของไทยมีน้ำหนักกว่าควรเป็นเมืองสุวรรณภูมิมากกว่าเมืองสะเทิม ดังรายละเอียดดังได้พรรณามาแล้ว

อย่างไรก็ตาม นอกจากเหตุผลทางภูมิศาสตร์แล้ว ผู้เขียนก็ไม่มีหลักฐานอื่นอีก แต่ขอเสนอแนะเพิ่มเติมว่า น่าจะได้มีการศึกษาคนควาเกี่ยวแกโบราณวัตถุในดินแดนแหลมทอง เอกสารเท่าที่ผู้เขียนคนควาได้ปรากฏว่า โบราณวัตถุเก่าที่สุดในภาคใต้ของไทย มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๗ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ส่วนโบราณวัตถุในพม่า คือ ที่เมืองสะเทิม และเมืองแปรก็มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ถึง พุทธศตวรรษที่ ๑๑ ดังได้กล่าวแล้ว เห็นได้ว่าโบราณวัตถุเหล่านี้มีอายุห่างจากพุทธศตวรรษที่ ๓ ซึ่งเป็นเวลาที่พระโสณเถระและพระอุตตรเถระมาสู่สุวรรณภูมิมาก

อนึ่ง นักประวัติศาสตร์บางท่านก็ไม่ยอมรับเรื่องการมาสู่สุวรรณภูมิของพระเถระทั้งสอง เพราะหลักฐานที่กล่าวถึง คือ พงศาวดารมหาวงสนัน เขียนระหว่าง พ.ศ. ๘๗๗ ถึง พ.ศ. ๘๐๕ ภายหลังรัชกาลพระเจ้าโศกประมาณ ๕๐๐ ปี

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓.๒ ลักษณะพุทธศาสนาในดินแดนไทยก่อนสมัยสุโขทัย

๓.๒.๑ การขยายตัวของพุทธศาสนา

พุทธศาสนาเมื่อมาตั้งในสุวรรณภูมิ หรือดินแดนภาคใต้ของไทยเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๓ แล้วยังได้ขยายขึ้นมาแพร่หลายในบริเวณต่าง ๆ ศีลาจารึกและโบราณวัตถุเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า เมื่อไรบริเวณไหนของประเทศไทยมีการนับถือพุทธศาสนาแบบใด

ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๘ ถึง พุทธศตวรรษที่ ๑๑ มีหลักฐานเกี่ยวแกพุทธศาสนาทั้งที่เป็นศิลาจารึกและโบราณวัตถุในดินแดนตอนใต้ ศีลาจารึกเก่าที่สุดเท่าที่พบในปัจจุบันคือจารึกคาถาเขมรมา ภาษาบาลี ๒ หลัก พบที่ไทรบุรี^{๓๓๗} นักปราชญ์ทางโบราณคดีสันนิษฐานจากลักษณะตัวอักษรว่า มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๘ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑^{๓๓๘} ส่วนโบราณวัตถุในบริเวณตอนใต้ซึ่งมีอายุใกล้เคียงกับอายุของศิลาจารึกก็ล้วนเป็นของสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ปลายทศวรรษ ใต้แก่พระพุทธรูปแบบอมราวดีพบที่อำเภอสุดโขงโก-ลก จังหวัดนครราชสีมา นับเป็นโบราณวัตถุเก่าที่สุดในประเทศไทยเท่าที่ปรากฏพบในปัจจุบัน นักโบราณคดีประมาณว่า มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๘ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ และยังได้พบพระพุทธรูปแบบคุปตะที่ตำบลเวียงสระ อำเภอบ้านนา จังหวัดสุราษฎร์ธานีด้วย อายุราว

^{๓๓๗} ได้รวบรวมศิลาจารึกซึ่งพบที่ไทรบุรีไว้ในศิลาจารึกในประเทศไทย เพราะเมืองไทรบุรีเป็นเมืองของไทยมาแต่โบราณ ไทยได้เสียเมืองนี้แก่ประเทศอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

^{๓๓๘} H.S. Quaritch Wales, "Archaeological Researches on Ancient Indian Colonization, " Journal of the Malayan Research Branch of the Royal Asiatic Society (Singapore: Printers Limited, 1940), XVIII, p.7.

พุทธศตวรรษที่ ๑๐ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑^{๓๕}

นอกจากนี้ยังได้พบพระพุทธรูปแบบอมราวดีที่ตำบลพงตึก อำเภอนาทม ะกา จังหวัดกาญจนบุรี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๘ และพระพุทธรูปแบบคุปตะที่จังหวัดกาญจนบุรีองค์หนึ่ง และที่จังหวัดนครปฐมองค์หนึ่ง อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐

ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ศิลปินจำนวนมาก ๑๐ หลักพบในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย ศิลปินเหล่านี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าบริเวณที่นักโบราณคดีเรียกว่า อาณาจักรทวารวดีนั้น พุทธศาสนาแบบหินยานได้ตั้งมั่นและแพร่หลายอย่างกว้างขวาง ศิลปินที่เกี่ยวข้องแก่พุทธศาสนา ๑๐ หลักได้แก่

จารึกคธาเขษุมมา ภาษาบาลี ที่นครปฐม ราชบุรี และสุพรรณบุรี

จารึกพระธรรมจักรศิลา ภาษาบาลี ที่นครปฐม^{๔๐}

จารึกภาษามอญ ที่วัดโพธิ์ราง จังหวัดนครปฐม เป็นบัญชีรายชื่อสิ่งของ ซึ่งมีผู้ถวายแก่วัด^{๔๑}

^{๓๕} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททิศ คีตกุล, ศิลปในประเทศไทย (พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๕ - ๖.

^{๔๐} ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ (ซาร์และแปล), ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๒ จารึกทวารวดีศรีวิชัย ละโว้ (ตีพิมพ์ครั้งที่ ๒, พระนคร : ศิวพร, ๒๕๐๔), หน้า ๔๔ - ๕๐.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

จารึกภาษามอญ บนฐานพระพุทธรูปยืนที่วัดชอย จังหวัดลพบุรี บอกรวมพระพุทธรูป
หรือนามบุสสร้าง ^{๔๒}

จารึกภาษามอญ บนเสาแปดเหลี่ยมที่ศาลสูง จังหวัดลพบุรี กล่าวถึงการถวายข้า
พระ พาหนะ และสิ่งของต่าง ๆ แก่วัด ^{๔๓}

จารึกภาษาสันสกฤตที่จังหวัดลพบุรี กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปของนายกอารชวะ
อชิบดีแห่ง เมืองคังคร ^{๔๔}

จารึกภาษาสันสกฤต และภาษาขอม พบที่หินขอน อำเภอบักธงชัย จังหวัดนคร
ราชสีมา ๒ หลัก กล่าวถึงการทำบุญในพุทธศาสนาของพระภิกษุ นามว่า อุปาชยาย ตอน
ท้ายแสดงความปรารถนาให้บุคคลทั้งหลายได้พุทธรุณี ^{๔๕} จารึกภาษาสันสกฤตและภาษา
ขอมที่อำเภอธัญญะประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี กล่าวถึงการกลับนาที่ดินและข้าพระ บอกร
ศักราช พ.ศ. ๑๑๔๒ ^{๔๖}

จารึกภาษาบาลีและภาษาขอม ที่ตำบลโคกปี่ อำเภอสรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีน

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘ - ๑๑.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๔๕} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี,
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔ (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓),
หน้า ๒๔๓ - ๒๔๘.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖.

บุรี กล่าวสรรเสริญคุณพระศรีรัตนตรัย^{๔๗}

ส่วนศิลปวัตถุในสมัยทวารวดี ก็มีลักษณะ เป็นของในพุทธศาสนาแบบหินยาน อาทิ พระพุทธรูปแบบคุปตะ พระเสมาธรรมจักร จำนวน ๑๐ ชิ้น หรือมากกว่านั้น พระปฐมเจดีย์ สถูปที่ตำบลพงตึก กาญจนบุรี ที่เมืองอุทอง และที่หมู่บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี^{๔๘}

เมื่อพุทธศาสนาตั้งมั่นในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว ก็ได้ขยายตัวขึ้นไป แพร่หลายในเขตลานนาไทย เข้าสู่อำเภอเมืองหริภุญไชย หรือลำพูนก่อน ในชินกาลมาลี^{๔๙} จามเทวีวงศ์^{๕๐} และ ตำนานมูลศาสนา^{๕๑} กล่าวตรงกันถึง เรื่องพุทธศาสนานิกายหินยานจาก บริเวณภาคกลางของไทย แดขยายไปเจริญรุ่งเรืองในหริภุญไชย ว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๒๐๘ พระนางจามเทวี พระราชธิดาของพระเจ้าแสนเมืองพะวี่ (ลพบุรี) ได้เสด็จไปครอง

^{๔๗} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓ (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘), หน้า ๑๑๑ - ๑๑๓.

^{๔๘} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, เรื่องเดิม, หน้า ๑๐ - ๑๕.

^{๔๙} ชินกาลมาลี พระรัตนปัญญาเถระ พระภิกษุชาวเชียงใหม่ เป็นผู้รจนา เมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๘.

^{๕๐} จามเทวีวงศ์ พระโพธิรังสีเถระ พระภิกษุชาวเชียงใหม่ เป็นผู้รจนา ในปีใดไม่ปรากฏ

^{๕๑} ตำนานมูลศาสนา พระพุทธทศกัม และพระพุทธชยาน เป็นผู้รจนา เมื่อไรไม่ปรากฏ เข้าใจกันว่าแต่งก่อนชินกาลมาลี และจามเทวีวงศ์

เมืองทริภูไชย ทรงอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูปไปถวาย ในจามเทวีวงศ์ กล่าวถึงการ
บำรุงพุทธศาสนาของพระนางจามเทวี ว่าดังนี้

แล้วพระนางนั้น (๑) ใ้ก่อสร้างอรัญญิกัมมการามในคาน
ปราจีนทิศแห่งพระบุรีนั้น สร้างวิหารคตย สร้างพระพุทธรูปคตย
แล้วถวายให้เป็นที่อยู่แห่งสงฆ์ มีพระสังฆเถร เป็นประธาน (๒)
ถัดนั้นไปให้สร้างมาตุวาราม ในคานมุมแห่งบุพพิทิศ สร้างวิหาร
ไวหลังหนึ่ง ถวายแกสงฆ์ผู้มาแต่จาคูทิศ (๓) ถัดนั้นไป ให้สร้าง
อาพัทธาราม ในคานแห่งอุตตรทิศ แห่งพระบุรีนั้น สร้างวิหาร
ไวหลังหนึ่ง พระนางไ้ถวายแกภิกษุผู้มาแต่ลังการาม (๔) ถัด
นั้นไปใ้สร้างวนารามในคานปัจฉิมทิศแห่งพระบุรีนั้น สร้างพระ
วิหารคตย พระพุทธรูปคตย ภูฏีอันขจรคตยสำหรับให้สงฆ์จำพรรษา
ในอารามนั้น แล้วเลี้ยงดูคตยขาวน้ำ (๕) ถัดนั้นไปใ้สร้างมหา
ลัคคาราม ในคานทักษิณทิศแห่งพระบุรีนั้น สร้างพระวิหารคตย
พระพุทธรูปคตย งามสุดที่จะเปรียบปานให้สงฆ์จำพรรษาในพระ
อารามนั้น และเลี้ยงดูคตยขาวน้ำ พระนางจามเทวีเจ้าใ้สร้าง
มหาวิหาร ๕ ตำบล ณ ะหว่างนั้น ขาวพระนครทั้งหลายคตย
ขาวรัฐวาสิ และขาวชนบททั้งหลายพากันสร้างภูฏีและอารามทั้ง
หลายในระหว่างบ้านและบ้านทั้งหลาย ๕,๐๐๐ ตำบลมีวิหาร
๒,๐๐๐ มีภิกษุ ๕,๐๐๐ ล้วนมีปัญญาปฏิภาณ เป็นคน ที่ทรงไตร
ปิฎกมี ๕๐๐ รูปเป็นประธาน ชนทั้งหลาย ๓ คือ มารคา และบุตร
ไ้พากันยังพุทธศาสนาใหญ่ เรื่องอยู่ พระนครก็เกษมมีภักษาหาร
สมบูรณัน เิงอุจความสำราญแห่งชา หลายทั้งหลาย ครั้นวัน
จาคูทิศี ปัญจทสี่ และวันอุฏีมีแห่งบ้านชนทั้งหลาย คือ มารคาและ

บุตร ก็พากันเข้าไปสู่ภิกษุสงฆ์ ครั้นเข้าไปแล้วก็ได้ภักดิ์แล้ว
พากันสมาทานศีล และในระหว่างนั้นก็ฟังพระธรรมบำเพ็ญทาน
มีพระกระยาหาร เป็นต้น จนเหล่านั้น ได้ทำกันโดยนัยดังนี้ตลอด
กาลทุกเมื่อ^{๕๒}

ต่อจากสมัยพระนางจามเทวี อาณาจักรหริภุญไชย มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองต่อ
กันมา ๔๕ พระองค์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๒๐๔ ถึง พ.ศ. ๑๘๒๔ จึงได้ตกเป็นเมืองประเทศ
ราชของเมืองเชียงใหม่ ตลอดระยะเวลา ๖๒๐ ปี นั้นพระเจ้าแผ่นดินแห่งหริภุญไชย เกือบ
ทุกพระองค์ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาบางพระองค์ก็ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นบรมราชา
อาทิ พระเจ้าอาทิตย์ ผู้ครองราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๑๔๘๖ ถึง พ.ศ. ๑๕๕๑ เป็นต้น

ส่วนทางดินแดนตอนใต้ ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา ขณะที่พุทธ
ศาสนาแบบหินยานเจริญรุ่งเรืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และในเขตลานนาไทย
ทางตอนใต้ได้เปลี่ยนไปนับถือพุทธศาสนาแบบมหายาน กัมมัฏฐ์ศรีวิชัยซึ่งมีอำนาจอยู่ใน
เกาะสุมาตรา ได้แผ่อำนาจเข้ามาปกครองดินแดนตอนใต้ของไทย นักโบราณคดีกล่าว

^{๕๒}พระยาปริยัติธรรมธาดา พระญาณวิจิตร (ผู้แปล), คำแปลจามเทวีวงศ์
พงศาวดารเมืองหริภุญไชย (พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๑๕) หน้า ๔๔ - ๔๕.

^{๕๓}พระยาประชาภิจักรจักร (แซม บุนนาค), พงศาวดารโยนก (พระนคร:
โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕) หน้า ๕๑๗ - ๕๒๑.

ว่า อยู่ที่อำเภอไชยา^{๕๔} พุทธศาสนาแบบมหายานซึ่งรุ่งเรืองอยู่ในสุมาตรา^{๕๕} ก็ได้เข้ามาแพร่หลายในดินแดนตอนใต้ของไทยในครั้งนั้น

หลักฐานเกี่ยวแกพุทธศาสนาในเวลานั้นมี ศีลาจารึกภาษาสันสกฤต พบที่ไทรบุรี ประมาณจารึกในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นข้อความจากพระสูตรฝ่ายมหายาน^{๕๖} นอกจากนี้ยังมีจารึกที่วัดมเหยงค์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ประมาณจารึกระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึง ๑๔ เรื่องการอุทิศอาหารและสิ่งของทำนุบำรุงพุทธศาสนา^{๕๗} และศีลาจารึกที่วัด

^{๕๔}G. Coedes, The Indianized States of Southeast Asia (Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 1968), p.84.

^{๕๕}พ.ศ. ๑๒๑๔ หลวงจีน I - Tsing เดินทางไปประเทศอินเดีย ได้แวะศึกษาภาษาสันสกฤตที่อาณาจักรศรีวิชัย ได้เขียนบันทึกชื่อ I. Takakusu ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษชื่อว่า A Record of the Buddhist Religion as Practiced in India and the Malay Archipelago (A.D. 671 - 695) กล่าวถึงอาณาจักรศรีวิชัยว่า ที่นั้นมีพระภิกษุสงฆ์จำนวนมาก พระสงฆ์เหล่านั้นมีความรู้ในพุทธศาสนาดีเยี่ยมเหมือนพระภิกษุชาวอินเดีย ถ้าพระภิกษุจีนรูปใดต้องการจะเดินทางไปศึกษาพระคัมภีร์ในพุทธศาสนาในอินเดียแล้ว ก็ควรจะเรียนภาษาสันสกฤตที่อาณาจักรศรีวิชัยเป็นเวลาหนึ่งหรือสองปีก่อนที่จะไปอินเดีย

^{๕๖}H.S. Quaritich Wales, Ibid., p. 8.

^{๕๗}ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์, เรื่องเดิม, หน้า ๓๖ - ๓๗.

เสมาเมือง จันทนครศรีธรรมราช บอಕ್ಕักราช พ.ศ. ๑๓๑๘ เรื่องการสร้างถาวรวัตถุ
ในพุทธศาสนาของพระเจ้าธรรมเสตุ^{๕๔}

ทางานศิลปวัตถุในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ถึง ๑๔ ซึ่งนักโบราณคดีเรียกว่า
ศิลปะแบบศรีวิชัยนั้น ส่วนใหญ่เป็นของในพุทธศาสนาที่เก่าที่สุด คือพระโพธิสัตว์อวโลกิเต
ศวรพบที่อำเภอไชยา^{๕๕}

พุทธศาสนาแบบมหายานทางตอนใต้ นับเป็นสืบต่อมาจนถึงประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐
พุทธศาสนาแบบลังกาจึง ไคเข้ามาแพร่หลาย มีหลักฐานในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช
และตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช^{๖๐} เนื้อเรื่องในตำนานทั้งสองคล้ายคลึงกัน
มาก ตอนต้นกล่าวถึงพระยาศรีธรรมมาโคกราช ตั้งตัวเป็นใหญ่ปกครอง เมืองนครศรีธรรม
ราช เมื่อมหาศักราช ๑๐๘๘ (พ.ศ. ๑๙๑๘) มีข้อความกล่าวถึงพระราชกิจเกี่ยวแก
พุทธศาสนาของพระองค์ว่า

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓ - ๒๖.

ขอที่นาสัง เกตคือ ศิลจารึกที่วัดมเหยงคณ์ นอกจากจะเป็นหลักฐานเกี่ยวแก
พุทธศาสนาแล้ว ยังมีข้อความที่แสดงถึงการนับถือศาสนาพราหมณ์ในเวลานั้นด้วย

^{๕๕} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัททศิ ศิริกุล, เรื่องเดิม, หน้า ๒๓.

^{๖๐} ไม่ทราบแน่ชัดว่า ตำนานทั้งสองเรื่องนี้เขียนขึ้นเมื่อไร ในหนังสือ รวมเรื่อง
เมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๔๕ มีเชิงอรรถอธิบายว่า "ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชนี้
ต้นฉบับเดิมเป็นสมุดไทยชำรุดคร่ำคร่า เขียนด้วยเส้นหมึกดำเป็นอักษรไทยยอลบเลื่อน
หลายแห่ง" และในหน้า ๙๘ อธิบายเกี่ยวแกตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชว่า
"หนังสือนี้พิมพ์ตามต้นฉบับที่มีอยู่ในหอสมุดวชิรญาณ เป็นหนังสือกระดาษฝรั่ง เขียนด้วย
เส้นหมึก ต้นฉบับนี้เป็นสำเนาคัดจากหนังสือเก่า เห็นได้จากตัวสะกดและถ้อยคำสำนวน
ซึ่งเก่าก่อนเวลาที่ไซหมึกและกระดาษอย่างนั้น"

พระยาศรีธรรมมาโศกราช ให้แต่งตั้งสำเภาแล้วจัดคนที่รู้คุณพระพุทธเจ้า ๑๐๐ คน หนึ่ง กับมาคู่ทั้ง ๔ คน พาแผนภูมิลำเนาไปถวายเจ้าเมืองลังกา ๆ ก็ยั้งคิดหนักหนาจึงตรัสถามว่า พระสงฆ์ยังมีฤทธาไมยาคูกราบทูลว่า พระสงฆ์เจ้าไม่มี แลเจ้าลังกาว่า ยังมีพระสงฆ์องค์หนึ่งชื่อ พระพุทธคำเพียร เกิดวิวาทกันกับเพื่อนสงฆ์ เจ้าเมืองลังกาขอโทษกันเสีย เจ้ากูไม่ลงให้ก็ให้นิมนตเจ้ากูไปเกิดพระพุทธคำเพียรถึงสำเภามาควยขาคู่ทั้ง ๔ คน ยังมีพระยาศรีธรรมมาโศกราช ๆ ก็มีน้ำใจศรัทธาในการกุศล ให้เกลี้ยกล่อมผู้คนซึ่งอยู่คงป่า เขามาประชุมเป็นอันมาก แล้วพระยาศรีธรรมมาโศกราช เจ้าพงษ์กษัตริย์และพระพุทธคำเพียร มาคู่ทั้ง ๔ คน ปรึกษาด้วยกันจะตั้ง เมืองหาดทรายแล้วจะกอบพระเจดีย์และพระพุทธรูปไว้^{๖๑}

จากข้อความในตำนานนี้ สรุปได้ว่า พุทธศาสนาแบบลังกาเข้ามาสู่ประเทศไทยครั้งแรกที่เมืองนครศรีธรรมราชในสมัยพระยาศรีธรรมมาโศกราชที่ ๑ พระพุทธคำเพียร เป็นผู้นำพุทธศาสนาแบบลังกามาสู่ดินแดนไทย

ศักราชในตำนานเรื่องนี้ตามพงศาวดารลังกาตรงกับรัชกาลพระเจ้าปรัภักกรมพาทูที่ ๑ (ครองราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๑๖๗๙ ถึง พ.ศ. ๑๗๒๙) รัชสมัยของพระองค์เป็นเวลาที่ประเทศลังกาเจริญรุ่งเรืองมาก โดยเฉพาะในด้านพุทธศาสนา พระองค์ทรงโปรดฯ ให้ประชุมคณะสงฆ์เพื่อปรับปรุงฟื้นฟูพุทธศาสนา ซึ่งเป็นที่รู้จักกันว่าพุทธศาสนาแบบลังกา^{๖๒}

^{๖๑}รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๕), หน้า ๒๗.

^{๖๒}คู่มือที่ ๑, หน้า ๑๕.

พ.ศ. ๑๗๗๓ ศีลาจารย์กัมพูที่เมืองนครศรีธรรมราช ไต่กล่าวถึงสรรเสริญพระเจ้า
จันทรมานที่ ๒ ว่า

พระเจ้าผู้ปกครอง เมืองตามพรลิงค์ ทรงประพฤติประโยชน์
เกื้อกูลแก่พระพุทธศาสนา พระองค์ทรงสืบพระวงศ์มาจากพระ
วงศ์อันรุ่งเรือง คือ ปฐมวงศ์..... ทรงพระนามจันทรมาน
ศรีธรรมราช^{๖๓}

ส่วนทางภาคกลาง ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๔๐๐ จนถึง พ.ศ. ๑๕๐๐ ลัทธิศาสนาที่ประชา
ชนนับถือได้เปลี่ยนแปลงไปปนกันทั้งพุทธศาสนาแบบหินยาน แบบมหายาน และศาสนาพราหมณ์
ทั้งนี้ มีปรากฏในศิลาจารึก ซึ่งถ้าเรียงลำดับตามศักราชก็จะได้อรรถาความดังนี้

พ.ศ. ๑๔๔๑ ศีลาจารึกหินนครราชสีมา^{๖๔} และ พ.ศ. ๑๕๖๕ ศีลาจารึกที่ลพบุรี^{๖๕}
กล่าวถึงพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ในศิลาจารึกหลักเดียวกัน

^{๖๓} ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส, เรื่องเดิม, หน้า ๓๐ - ๓๑.

^{๖๔} คณะกรรมการจัดพิมพ์ เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี,
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔, หน้า ๒๒๓ - ๒๒๔.

^{๖๕} ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส, เรื่องเดิม, หน้า ๑๓ - ๑๔.

พ.ศ. ๑๔๔๐ ศีลจารึกศาสนาพราหมณ์ที่พระนครศรีอยุธยา^{๖๖}

พ.ศ. ๑๕๔๕ ศีลจารึกที่จังหวัดนครราชสีมา คำนแรกนมัสการพระพุทธเจ้า
คานที่ ๒ สรรเสริญพระพรหม และพระวิษณุ^{๖๗}

พ.ศ. ๑๕๕๕ ศีลจารึกที่ปราจีนบุรี เรื่องการกลับนำที่ดินแก่พระผู้เป็นเจ้าของ
ศิവാศรม^{๖๘}

ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ศีลจารึกที่ลพบุรี เกี่ยวแก่ศาสนาพราหมณ์^{๖๙}

ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ศีลจารึกที่ปราจีนบุรี เกี่ยวแก่ศาสนาพราหมณ์^{๗๐}

^{๖๖} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี,
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔, หน้า ๒๑๖ - ๒๒๐.

^{๖๗} ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, หน้า ๑๒๖ - ๑๒๗.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗ - ๑๑๘.

^{๖๙} ศาสตราจารย์ ขอรช เขเค็ด, เรื่องเดิม, หน้า ๑๗ - ๑๘.

^{๗๐} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี,
สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔, หน้า ๒๒๕ - ๒๒๗.

พ.ศ. ๑๖๕๒ ศิลปินเกี่ยวกับพุทธศาสนาพบที่นครราชสีมา^{๑๑}

พ.ศ. ๑๗๒๖ ศิลปินเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่วัดภู^{๑๒}

ทางคานโบราณคดี ศาสตราจารย์หม่อมเจ้า สุภัทรทิศ ศิลปิน ทรงอธิบายว่า

ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ถึง ๑๘ ในท้องที่ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย ได้ปรากฏศิลปกรรมแบบหนึ่งซึ่งมีทั้งที่เป็นประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ลักษณะคล้ายกับศิลปกรรมในประเทศกัมพูชา วัตถุที่ค้นพบมักสลักจากศิลา หรือหล่อด้วยสัมฤทธิ์ หากเป็นของเนื่องในพุทธศาสนา ก็มักอยู่ในลัทธิมหายานทั้งสิ้น... มักชอบสร้างเป็นพระพุทธรูปองค์เดียวหรือหลายองค์อยู่ฐานอันเดียวกัน หรือมีฉนวนกันทำเป็นพระพุทธรูปนาคปรก อยู่ตรงกลาง มีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อยู่เบื้องขวา นางปัญญาบารมีอยู่เบื้องซ้าย นอกจากนี้ที่หล่อเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหรือนางปัญญาบารมีปลีก ๆ ก็มี เทวรูปก็มี เป็นต้นว่า รูปพระอิศวร พระนารายณ์ พระวิศณุกรรม เป็นต้น^{๑๓}

ศูนย์วิทยพัทยาการ

^{๑๑} ประชุมศิลปินภาคที่ ๑, หน้า ๑๓๒ - ๑๓๔.

^{๑๒} ประชุมศิลปินภาคที่ ๔, หน้า ๒๖๑ - ๒๖๒.

^{๑๓} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรทิศ ศิลปิน, เรื่องเดิม, หน้า ๒๗ - ๒๘.

การนับถือพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ปะปนกัน ซึ่งเริ่มมีขึ้นแต่ครั้งนี้ ได้ตกทอดความคิด ตลอดจนแบบแผนพิธีมาจนถึงปัจจุบัน พระราชพิธีในพุทธศาสนาได้ปรากฏเรื่องของศาสนาพราหมณ์เข้ามาปนอยู่มากน้อย

✓ จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นว่า พุทธศาสนาในประเทศไทยเริ่มต้น ทั้งในสุวรรณภูมิ หรือดินแดนตอนใต้ของไทยก่อน ต่อจากนั้นก็ได้ขยายขึ้นมาแพร่หลายในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตลอดจนขยายขึ้นไปถึงในลานนาไทยด้วย จึงพอสรุปได้ว่า

ในดินแดนตอนใต้ การนับถือพุทธศาสนาต่างกันเป็น ๓ ระยะ คือ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๓ ถึง ๑๑ นับถือพุทธศาสนาแบบหินยาน ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ถึง ๑๓ นับถือพุทธศาสนาแบบมหายาน ระหว่าง พ.ศ. ๑๓๐๐ ถึง พ.ศ. ๑๔๐๐ นับถือพุทธศาสนาแบบลังกา

บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๘ ถึง ๑๔ พุทธศาสนาแบบหินยาน ตั้งมั่นอยู่ไม่ปะปน หลังจาก พ.ศ. ๑๔๐๐ แล้ว ปรากฏว่านับถือพุทธศาสนามีศาสนาพราหมณ์ปะปน

๓.๒.๒ การทำนุบำรุงพุทธศาสนาของประชาชนก่อนสมัยสุโขทัย

จากเอกสารดังกล่าวมาแล้ว เราสามารถทราบได้ว่า ก่อนสมัยสุโขทัย เจ้าเมืองและประชาชนมีจิตศรัทธาทำนุบำรุงพุทธศาสนาในรูปเรื่องด้วยการสร้างพระอาราม ถวายที่ดิน ผู้คนและสิ่งของ เครื่องใช้แก่พระภิกษุสงฆ์ และสร้างพระพุทธรูปเป็นพุทธรูชา

การสร้างวัด มีกล่าวในศิลาจารึกที่หินขอน อำเภอบึงขังชัย จังหวัดนครราชสีมา ไม่มีศักราช แต่นักโบราณคดีประมาณว่า จารึกระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึง ๑๔ กล่าวถึงภิกษุ ชื่อ อุปาชยายสร้างวัด ๑๐ วัด วัดสำคัญคือ วัดสุรพุรา หรือ สุโรพรา และยังได้อุทิศที่นา ผู้คน และสิ่งของ เครื่องใช้ยังมีข้อความว่า

มีท่านศรัทธาภิกษุซึ่งบาทนงกชได้รับการเคารพบูชาจาก...
 แห่งศิระชะของบุรุษผู้มีชื่อเสียง ท่านโคสสร้างเสมาศิลา ๔ หลัก
 ซึ่งมีลักษณะอย่างคิยังและงคงามโคถวายวัด ๑๐ วัด แก่คณะ
 สงฆ์ประกอบไปด้วยองค์แห่งพระสุคต ทูนา ทาส ฯลฯ และ
 จีวร ๒ ผืน พร้อมกับกลิ่นและเจตีย์ เพื่อประโยชน์แก่สรรพ
 สัตว์ทั้งหลาย ท่านศรัทธาภิกษุนั้นซึ่งได้รับการเคารพจากคณะ
 สงฆ์ ไต่บริจากท่านแต่ละวันคัจจกัณฑ์กลับพฤษในสรวรค ท่าน
 นั้นประกอบถวายเครื่องนุ่งห่ม จีวร อาหาร เครื่องขบเคี้ยว
 เครื่องคั้น หมาก และสวน (สิ่งประดับถวาย) ผลไม้และ
 ดอกไมต่าง ๆ จากบรรดาต้นไม้ที่ปลูกไว้ในนั้น...^{๗๔}

การถวายที่ดินและผู้คน มีปรากฏในศิลาจารึกหลายหลัก คือ จารึกบนเสาแปด
 เหลี่ยมที่ศาลสูง จังหวัดลพบุรี กล่าวเฉพาะการถวายผู้คนว่า "นี่คือกริยาบุญของขุสมัจจุ
 พอบาน ทาสที่อุทิศถวายวัด สัตหจกริต เป็นชื่อของเขา กริยาบุญนั้นได้ทำดีแล้ว คือ
 กริยาของสมาจ อินทะ ทาสที่อุทิศถวายวัด คือ วุทธชระ ละ และ สจิว"^{๗๕}

ศิลาจารึกที่เขาวัง พ.ศ. ๑๑๘๒ สีนามุ โคอุทิศที่ดินคือ สวนที่คโนน ซึ่งมีคน
 หมาก ๑๐๕ คน คนมะพร้าว ๒๐ คน พร้อมทั้งผู้รักษาสวน สวนใกล้วิหารมีคนหมาก ๑๒๓
 คน คนมะพร้าว ๑๒๐ คน พร้อมทั้งผู้รักษาสวน ๓๒ คน^{๗๖}

^{๗๔} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี,
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔, หน้า ๒๔๗.

^{๗๕} ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์, เรื่องเดิม, หน้า ๘ - ๑๑.

^{๗๖} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี,
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔, หน้า ๒๒๗ - ๒๒๘.

ศิลาจารึกดงแมนาง เมืองจังหวัดนครสวรรค์ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๐ พระเจ้าสุรนาถ
ทรงอุทิศที่นา ๕ แปลง มีการกำหนดเขตไว้อย่างละเอียด^{๗๙}

สังเกตไควว่า กอนสมัยสุโขทัย ยังไม่ปรากฏการใช้คำว่า ชาวพระ ใช้แต่คำว่าทาส
ศิลาจารึกภาษาบาลี และสันสกฤต ใช้คำว่า ทาส ศิลาจารึกภาษาขอม ใช้คำว่า ญมฺ์ ศิลา
จารึกภาษามอญ ใช้คำว่า เทก

การถวายเป็นของต่าง ๆ แดพระภิกษุสงฆ์ มี

สัตว์พาหนะ ไค้แก โค กระบือ มา ช่าง และยังมีถวายเป็น รถ และ สี่วิดากด้วย
สิ่งของเครื่องใช้ มีจิวร ผ้าอาสนะ เขิงเทียน ลูก ขวด ถวย ถาด และพาน
เครื่องดนตรี มีฆ้องสังฆสิทธิ์ สังข์ทองแดง

อาหาร มีข้าวสาร หมาก ผลไม้ ของสำหรับขบเคี้ยว

ในการทำนุบำรุงพุทธศาสนานี้ ศิลาจารึกที่หินซอน จังหวัดนครราชสีมา กล่าวว่า
ภิกษุอุปายาย ไค้ตั้งความปรารถนาขอให้ "จงเป็นพระพุทธร... (และบรรลุดี) พุทธภูมิ"^{๘๐}
และศิลาจารึกที่บ่ออีกา จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. ๑๘๑๑ กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการ
ทำบุญในพุทธศาสนาของพระราชศรีจนาศะว่า "เพื่อทรงมุ่งหวังพระสัมมาสัมโพธิญาณ"^{๘๑}

ประเพณีเนื่องด้วยพุทธศาสนา ปรากฏคำว่า กรฐิน ในศิลาจารึกที่หินซอน
จังหวัดนครราชสีมา แต่ไม่มีรายละเอียด.

^{๗๙} _____, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓, หน้า ๑๔ - ๑๕.

^{๘๐} _____, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔, หน้า ๒๕๒.

^{๘๑} รื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๘.